

О.Д. Романченко

**ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ
РЕСТАВРАЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ
СЕРЕДИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ЦЕРКВИ ФЕОДОСІЯ
ПЕЧЕРСЬКОГО В КИЄВІ)**

На прикладі пам'ятки архітектури – церкви Феодосія Печерського в м. Києві простежується історія її реставрації (середина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) та окремі аспекти проблематики, пов'язаної із формуванням засад охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини в Україні.

Ключові слова: реставрація, релігія, архітектурна спадщина.

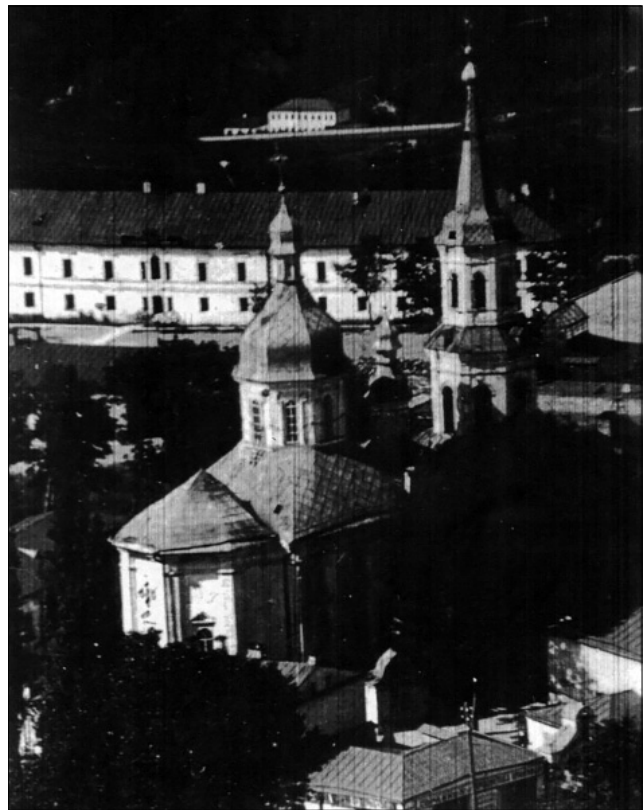
Церква Феодосія Печерського зведена за доби Гетьманщини – у 1698–1700 рр. коштом київського полковника К. Мокієвського поблизу комплексів Києво-Печерської лаври та Вознесенського монастиря. Являє собою тридільний триверхий мурований храм, оформлення фасадів якого вирішено у стилістиці українського бароко.

На прикладі цієї визначної пам'ятки архітектури, починаючи від середини ХХ ст. і до початку ХХІ ст., вбачається можливим простежити не лише історію її реставрації, але й досить важливі процеси, пов'язані з формуванням засад охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини в Україні.

Для даної проблематики видаються важливими публікації, пов'язані з реставрацією церкви Феодосія Печерського, зокрема стаття Є. Лопушинської «Етап возродження ансамблю. Реставрація церкви Феодосія Печерського в Києве» [1, с. 21–23]. Слід також згадати статтю В. Безякіна і О. Граужиса «Пропорціональний аналіз в реставрації пам'яток архітектури» [2, с. 32–35], в якій автори на прикладі церкви Феодосія Печерського розглядають важливі методологічні проблеми відворення втрачених завершень церков доби українського бароко. Формування наукових засад реставрації простежено, зокрема, в статті М. Орленка «Становлення української реставраційної школи» [3, с. 87–97]. Питанням сучасного наукового підґрунтя пам'яткоохоронної методики, теоретичних засад, на яких має базуватися практика охорони та реставрації нерухомих об'єктів культурної спадщини, присвячена публікація Л. Прибеги «Архітектурна пам'яткоохоронна методика як наукова дисципліна» [4, с. 16–23].

Метою даної статті є висвітлення історії реставрації пам'ятки в контексті суспільних процесів середини ХХ – поч. ХХІ ст. та їх впливу на проблеми охорони і збереження архітектурної спадщини.

До первісного об'єму церкви Феодосія Печерського протягом ХІХ ст. здійснено ряд прибудов. У 1836–1842 рр. до її західного фасаду було прибудовано 3-ярусну дзвіницю в стилістиці зрілого класицизму (архітектор Л. Станзані), пропорції якої були зорієнтовані на бароковий храм. З

Лл. 1. Загальний вигляд церкви Феодосія Печерського, що втратила східну главу, із Великої лаврської дзвіниці. 1920-ті рр. Архів служби головного архітектора НКПШЗ

метою перетворення Феодосіївської церкви на теплу, у 1896 р. за проектом єпархіального архітектора В. Ніколаєва до північного і південного порталів прибудовуються теплі тамбури, до абсиди – ризниця. Тоді ж у західній стіні храму прорізано 3 аркові отвори з метою збільшення площі церкви св. Івана Воїна, розташованої на 1-му ярусі дзвіниці. У 1904 р. за проектом архітектора Є. Єрмакова здійснено реконструкцію дзвіниці з перебудовою 3-го та надбудовою 4-го ярусів.

Церква зазнала руйнувань у 1918 р. під час подій Української революції, коли було пошкоджено дзвіницю та зруйновано східну баню [5, с. 594] (Лл. 1). Церковну громаду остаточно ліквідували у 1935 р. До війни 1941–1945 рр. церковна споруда використовувалася як архів лаврської бібліотеки, а під час війни значно постраждала від пожежі – були втрачені всі дерев'яні конструктивні елементи, мурування стін та склепінь вкрились глибокими тріщинами, цегляна кладка значною мірою втратила несучу спроможність, що фактично свідчило про аварійний стан об'єкта. По війні церковні приміщення були перетворені на складські, а нижні яруси дзвіниці слугували житловими приміщеннями (Лл. 2).

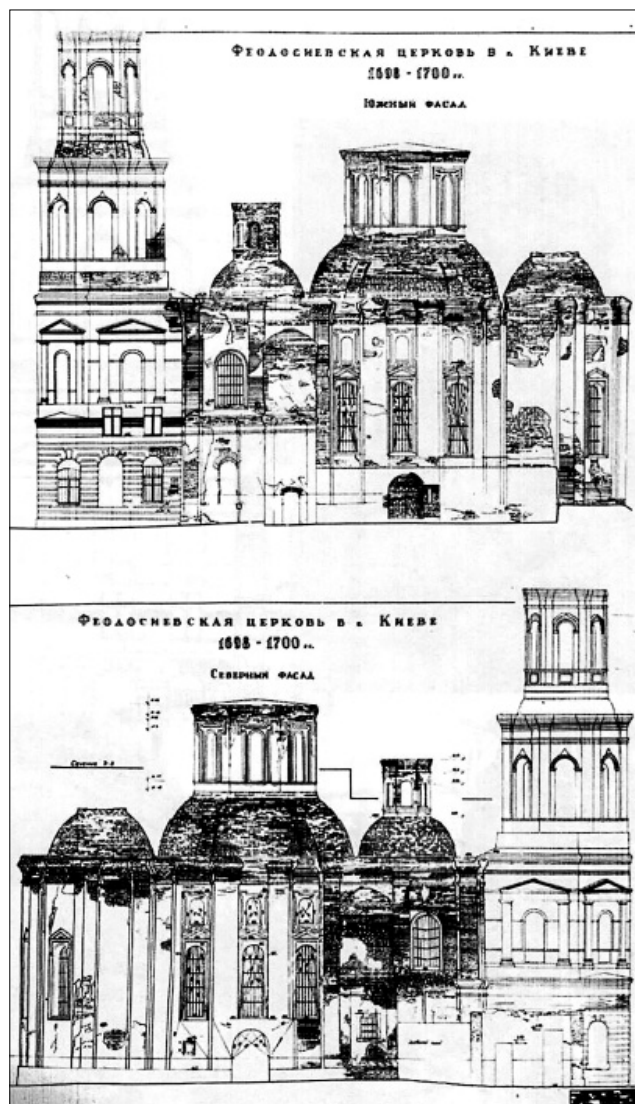
Роботи з обстеження і дослідження пам'ятки та виготовлення проектної документації на її реставрацію розпочалися у середині 1950-х років. На цей час в Україні діяли акти, ухвалені протягом 1944–1949 рр., спрямовані на удосконалення законодавчого забезпечення

Іл. 2. Церква Феодосія Печерського після руйнувань Другої світової війни. Загальний вигляд з півночі. Початок 1950-х рр. Архів служби головного архітектора НКПІКЗ

збереження культурної спадщини, відновлення системи органів охорони пам'яток [6, с. 200–212], зокрема базова інструкція «Про порядок обліку, реєстрації, утримання і реставрації пам'яток архітектури, які перебувають під державною охороною». З метою поліпшення охорони пам'яток культури були організовані спеціальні науково-реставраційні виробничі майстерні, в народногосподарчих планах передбачалося виділення відповідних ресурсів та засобів для реставрації і підтримання збереження пам'яток культури. Винятково важливим кроком, зробленим в ці роки, було утворення республіканської науково-методичної ради з охорони пам'яток культури в складі представників Академії наук УРСР, Комітетів у справах архітектури та у справах культурно-просвітницьких закладів при Раді Міністрів УРСР, окремих провідних фахівців в області вивчення і реставрації пам'яток. Рада мала здійснювати науково-методичне керівництво справою охорони і вивчення пам'яток, вдосконалювати наукові методи реставраційних робіт.

До розроблення проекту реставрації церкви Феодосія Печерського було залучено молодого архітектора-реставратора Київської спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні Євгенію Іванівну Лопушинську (1920–1996 рр.), яка є яскравою представницею когорти засновників школи української реставрації [7, розділ «культура», літ. Л].

Іл. 3. Обмірні креслення фасадів церкви Феодосія Печерського з дзвіницею. Арх. Є. Лопушинська. 1959 р. Архів служби головного архітектора НКПІКЗ

На підставі проведених натурних досліджень, аналізу архівних, літературних та іконографічних матеріалів автору проекту вдалось встановити первісні барокові форми даху церкви та архітектурного декору фасадів, втрачені у ХІХ ст. Враховуючи зазначене, були прийняті проектні рішення щодо повернення будівлі церкви первісного барокового вигляду із знесенням всіх пізніших мурованих прибудов, зокрема ризниці, тамбурів, а також 4-ярусної дзвіниці. Слід зазначити, що, незважаючи на вкрай незадовільний стан дзвіниці, Є. Лопушинська виконала детальний обмір трьох нижніх ярусів, лише четвертий ярус був намальований умовно, оскільки знаходився на значній висоті та був недоступним для обмірів [8] (Іл. 3).

У зв'язку з великою архітектурно-художньою і історичною цінністю будівлі церкви Феодосія Печерського автором проекту вбачалося доцільним використовувати її для музейної експозиції.

Проект реставрації церкви Феодосія Печерського у 1960 р. було винесено на розгляд Вченої ради Держбуду УРСР. Під час його розгляду серед членів Ради розгорілась дискусія навколо питань щодо барокової форми даху та щодо можливості збереження дзвіниці. Автор проекту Є. Лопушинська зазначила, що дзвіниця перебуває в аварійному стані. Всі члени Ради (М. Іваненко, І. Ігнаткін, М. Брайчевський, О. Горбенко, Л. Граужис, Ю. Асєєв, М. Холостенко, Ю. Юрченко, В. Касьян, Г. Говденко, В. Петичинський), за винятком Г. Логвина, не підтримали автора проекту щодо відтворення барокової форми даху, вважаючи це конструктивно неможливим. Разом з тим, Рада підтримала рішення щодо знесення дзвіниці, оскільки вона «захарастила подвір'я і відновлення її малохудожнього вигляду потребуватиме великих коштів» [9, арк. 1–2]. До того ж, знесення дзвіниці дозволяло розкрити головний (західний) фасад церкви та відтворити його первісне барокове оздоблення (Іл. 4).

Рішення Ради щодо знесення дзвіниці, окрім професійних міркувань, на нашу думку, було ухвалено також з урахуванням ідеологічних мотивів, адже від середини 1950-х рр. панівною комуністичною партією була розпочата нова хвиля жорсткої антирелігійної кампанії – було ухвалено цілу низку рішень про значні недоліки науково-атеїстичної пропаганди [10, с. 105; 11; 12]. У руслі цих рішень засуджувалася участь державних органів у реставрації діючих культових споруд та виділення на ці роботи державних коштів, вказувалося на необхідність скорочення списків пам'яток архітектури, переважно культових споруд. Зокрема, в преамбулі постанови Ради Міністрів УРСР «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР» від 24.08.1963 р. зазначалося, що «обстеження, проведені в 1962 році, показали, що до списку пам'яток архітектури Української РСР... на реставрацію яких витрачено державою значні кошти, внесено чимало старовинних споруд культового призначення, що не мають визначної наукової, історичної та художньої цінності або втратили її внаслідок руйнування і перебудов».

У зв'язку із набуттям чинності цієї урядової постанови, значну кількість пам'яток було позбавлено пам'ятоохоронного статусу, що створювало реальну загрозу їх знищення. Особливого розголосу набуло знесення наприкінці 1962 р. дзвіниці П'ятницької церкви в м. Чернігові. Цю пам'ятку було знесено ще до ухвалення рішення про зняття її з державного обліку, всупереч рішенням науково-методичної ради з охорони пам'яток культури Міністерства культури СРСР, президії Академії наук УРСР, незважаючи на протести членів Вченої ради по охороні пам'яток архітектури Держбуду України Л. Граужис, М. Холостенка, В. Петичинського, а також автора проекту реставрації П'ятницької церкви – видатного архітектора-реставратора П. Барановського. Слід зазначити, що на захист цієї унікальної пам'ятки виступила також Є. Лопушинська [13, с. 363–375].

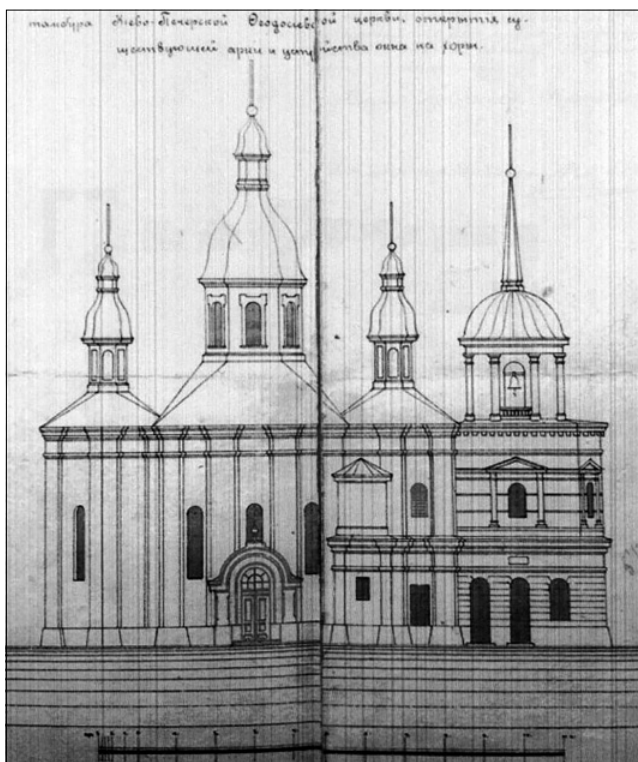

Іл. 4. Західний фасад церкви Феодосія Печерського після знесення дзвіниці. Початок 1960-х рр. Архів служби головного архітектора НКПКС

Перший етап реставраційних робіт на церкві Феодосія Печерського тривав протягом 1958–1965 рр. За цей час було відреставровано дахи, завершення та фасади. З метою відновлення стесаних профілів архітектурно-декоративних елементів фасадів (наличників, порталів, цоколів) був застосований т. зв. «метод верстки зрубаних цеглин». Особливо складною виявилась робота з відновлення порталів, оскільки первісні дверні прорізи було значно розширено, а наличники повністю стесано [1, с. 21–23].

Роботи на пам'ятці вдалося відновити лише в 1983–1984 рр., коли було вирішено передати її на баланс Києво-Печерського заповідника та відкрити в ній виставку станкового живопису із фондів заповідника. Проектом реставрації інтер'єру та пристосування пам'ятки під музей – картинну галерею, розробленим інститутом «Укрпроектреставрація» (ГАП Є. Лопушинська), перепланування інтер'єрів не передбачалося, лише у зв'язку із влаштуванням опалення біля всіх порталів влаштовувались тамбури, а простір колишніх хорів перетворювався на приміщення для наукових співробітників.

Протягом середини 1980-х – на початку 1990-х рр. під керівництвом Є. Лопушинської, крім реставрації інтер'єрів, було здійснено заміну дахового заліза на мідь, позолочено хрести, відновлено тинькування стін, карнизів, тяг та площин барабанів, укріплено фундаменти церкви, влаштовано зливу каналізацію та горизонтальну гідроізо-

Лл. 5. «Проект перетворення холодної церкви на теплу з прибудовою мурованого тамбура Феодосійської церкви» (1896 р.) з показом 3-ярусної мурованої дзвіниці (арх. Л. Станзани, 1830-ті рр.). Архів служби головного архітектора НКПІКЗ

ляцію стін. Щоправда темпи виконання робіт на пам'ятці в цей період були доволі низькими внаслідок хронічного дефіциту будівельних матеріалів (мідний прокат, великорозмірна цегла, дубові лісоматеріали і т. ін.). Крім того, інститут «Укрпроектреставрація» та Київська реставраційна майстерня довгий час не могли включити в плани робіт новий об'єкт, враховуючи незавершені роботи по цілому ряду основних об'єктів Заповідника.

Після проголошення незалежності України, у зв'язку із відновленням порушених прав церков і релігійних організацій, у 1992 р. церкву Феодосія Печерського було передано у користування Українській Православній Церкві Київського Патріархату та невдовзі утворено при ній Свято-Феодосіївський ставропігійний чоловічий монастир.

Для забезпечення діяльності чернечої громади постає необхідність будівництва дзвіниці. З можливих варіантів (будівництво нової окремо розташованої дзвіниці чи відтворення втраченої) з огляду на містобудівну ситуацію було обрано останній. Відтворення дзвіниці благословив Паріарх Київський і всієї Руси-України Філарет. Оскільки йшлося фактично про нове будівництво, Міністерство культури України вимагало розробити в даному випадку не реставраційне завдання, а історико-містобудівне обґрунтування (ІМО).

Згідно з висновками ІМО, розробленого у 2015 р. НДІ історії архітектури та містобудування та погодженого Мінкультури, на ділянці проектування вбачається можливим відтворення 4-ярусної дзвіниці станом на останній буді-

Лл. 6. Фрагмент креслення північного фасаду церкви Феодосія Печерського (1882 р.) із зображенням на ньому (червоним кольором) 3-го та 4-го ярусів дзвіниці, виконаного на поч. 1900-х рр. арх. Є. Єрмаковим. Архів служби головного архітектора НКПІКЗ

вельний період – початок ХХ ст. на її історичному місці, на підставі архівних креслень та фотографій. При цьому слід забезпечити збереження декору західного фасаду церкви Феодосія Печерського та його експонування в інтер'єрі дзвіниці. Об'єкт будівництва має відповідати висотним відміткам втраченої дзвіниці, які слід поточнити згідно з архівними обмірними кресленнями, виконаними у 1950-х рр. Відтворення дзвіниці призведе до посилення дещо втраченого композиційно-видового впливу церкви Феодосія у прилеглому особливо цінному архітектурно-містобудівному середовищі. Відтворення висотно орієнтованого об'єму дзвіниці не призведе до негативного впливу на прилеглі пам'ятки, а також на існуючі панорами та силуети [14, с. 23–24].

Слід зазначити, що під час розгляду питання відтворення втраченої дзвіниці на Науково-методичній раді з питань охорони культурної спадщини МКУ висловлювалася думка щодо відтворення дзвіниці за проектом Л. Станзани у стилістиці класицизму (Лл. 5). Мотивувалось це тим,

що на початку XX ст. архітектор Є. Єрмаков перебудував дзвіницю у неооросійській стилістиці, яка наразі є, так би мовити, «небажаною».

Однак, слід зазначити, що поряд із втраченою дзвіницею церкви Феодосія Печерського збереглося цінне історичне середовище, сформоване значною мірою цілою низкою будівель і споруд, збудованих протягом 1900–1914 рр. за проектами Є. Єрмакова, найзначнішими з яких є корпус півних митрополичого хору, аптечний корпус, Благовіщенська церква, бібліотека митрополита Флавіана, готель для богомольців, каплиця над артезіанським колодязем, лаврська лікарня та ін. [15]. Ці об'єкти хоч і зведені переважно в стилістиці еклектики, проте є важливими структурними елементами ансамблю Києво-Печерської лаври, які фактично завершили його формування.

Як видається, Є. Єрмаков, надбудовуючи дзвіницю, намагався композиційно поєднати форми і пропорції дзвіниці з об'ємом церкви (Лл. 6). Подібного роду задання він, як штатний архітектор Києво-Печерської лаври, доволі успішно вирішував під час спорудження об'єктів на її території, поряд з архітектурними шедеврами доби українського бароко (зокрема, церкви Благовіщення (1904–1905 рр.) поруч з кухнею трапезної палати (XVIII ст.) та будинком митрополита (XVIII ст.); аптечного корпусу (1902–1903 рр.) поруч з Микільською трапезною церквою (кін. XVII – поч. XVIII ст.) та ін.).

Обстеження технічного стану конструкцій будівлі церкви Феодосія Печерського та інженерно-геологічні дослідження, виконані у 2015 р., підтвердили можливість будівництва дзвіниці поряд із західною стіною церкви. Науково-проектну документацію щодо відтворення дзвіниці розробив у 2015 р. НДІ історії архітектури та містобудування УТОПІК, ГАП С. Юрченко [16], (Лл. 7, 8).

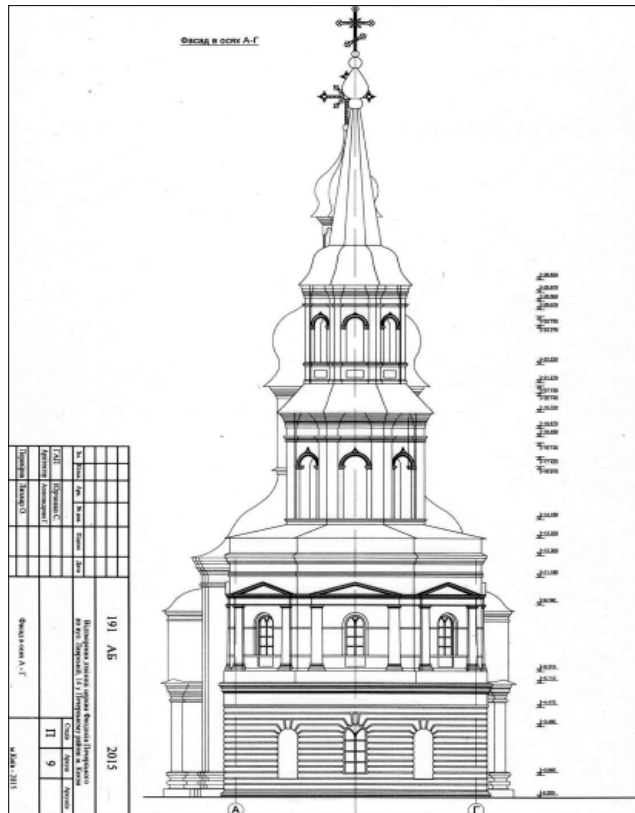
Під час розроблення проекту виконано стереограмметричну реконструкцію верхнього ярусу дзвіниці та її завершення на підставі архівних світлин. Запроектована дзвіниця являє собою чотириярусну споруду. Вона має в плані прямокутну форму у рівні 1-го ярусу, гранчасту – у рівні 2-го ярусу, форму круглої ротонди – у рівні 3-го і 4-го ярусів та шатрове завершення. У першому ярусі дзвіниці передбачено влаштування притвору та сходової клітки, у другому ярусі – балкону з гвинтовими сходами до 3-го та 4-го ярусів, де мають бути підвішені дзвони. Верхівка дзвіниці – металевий каркас із сталевих труб, покритий листовою міддю.

Оскільки дзвіниця прибудовується із західного боку Феодосіївської церкви, з метою максимального збереження архітектурних форм її західного фасаду примикання прибудови передбачено тільки двома зовнішніми стінами, а увесь західний фасад церкви буде розкриватись у інтер'єрі відтвореної дзвіниці (Лл. 9).

Враховуючи те, що ділянка, на якій планується відтворити дзвіницю, знаходиться в межах охоронної (буферної) зони об'єкта всесвітньої спадщини «Київ: собор Святої Софії з прилеглими монастирськими будівлями,

Лл. 7. Проект «Відтворення дзвіниці церкви Феодосія Печерського». Том I. НДІ історії архітектури та містобудування. 2015. ГАП С. Юрченко. Південний фасад

Лл. 8. Проект «Відтворення дзвіниці церкви Феодосія Печерського». Том I. НДІ історії архітектури та містобудування. 2015. ГАП С. Юрченко. Західний фасад

Лл. 9. Проект «Відтворення дзвіниці церкви Феодосія Печерського».
Том I. НДІ історії архітектури та містобудування.
2015. ГАП С. Юрченко. Поздовжній розріз

Киево-Печерська лавра», здійснено оцінку впливу проектних рішень на визначну універсальну цінність архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври, а також на прилегле оточення (Лл. 10, 11). При цьому відзначено, що будівля дзвіниці відтворюється:

- на її історичному місці та в об’ємі, якого вона набула в результаті трансформацій на початку ХХ ст. і була знесена на поч. 1960-х рр. за часів тоталітаризму;
- на підставі архівних обмірних документів та фотографій, виконаних фахівцями-реставраторами перед її знесенням;
- за ініціативи Свято-Феодосіївського монастиря УПЦ КП з метою забезпечення повноцінної діяльності цього монастиря;
- з урахуванням збереження та експонування елементів архітектурно-декоративного оздоблення західного фасаду церкви Феодосія Печерського;
- за межами об’єкта всесвітньої спадщини, в межах його охоронної (буферної) зони, що не протирічить режиму охорони та використання охоронної (буферної) зони.

Крім того, зроблено акцент, що дзвіниця є твором визначних архітекторів Л. Станзані та Є. Єрмакова – штатного архітектора Києво-Печерської лаври, автора численних об’єктів на території Лаври кін. ХІХ – поч. ХХ ст., близьких за стилістикою до відтворюваної дзвіниці; має завершення у вигляді шпилья, яке за загальною висотою (верхня відмітка 40,86 м) суттєво не відрізняється від відмітки хреста головного купола церкви Феодосія Печерського (бл. 38 м від рівня денної поверхні); відіграватиме роль локального архітектурно-містобудівного акценту та дещо посилить композиційно-видовий вплив будівлі церкви Феодосія Печерського у зв’язку із зростанням поверховості та щільності прилеглої забудови.

Враховуючи наведене, зроблено висновок, що здійснення заходів з реставраційного відтворення дзвіниці церкви Феодосія Печерського є актом торжества історичної справедливості, не матиме негативного впливу на візу-

Лл. 10. Панорама ансамблю Києво-Печерської лаври з боку р. Дніпра та проєктований об’єм дзвіниці (силует дзвіниці показано червоним кольором). Фотомонтаж О. Романченка, О. Вечерської

Лл. 11. Загальний вигляд церкви Феодосія Печерського від Троїцької надбрамної церкви ансамблю Києво-Печерської лаври та проєктований об'єм дзвіниці (силует дзвіниці показано червоним кольором). Фотомонтаж О. Романченка, О. Вечерської

альне сприйняття історичного сформованого культурного ландшафту з боку долини р. Дніпра, не вплине на візуальну цілісність (композиційну домінуючу роль архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври у ландшафті київських гір) і не матиме негативного впливу на визначну універсальну цінність об'єкта всесвітньої спадщини.

Підсумовуючи викладене, вбачається можливим виокремити 3 етапи реставрації церкви Феодосія Печерського:

1. Середина 1950-х – середина 1960-х рр.: виведення пам'ятки з аварійного стану, якого вона набула в результаті воєнних дій та її «пуристична» реставрація у первісних архітектурних формах (кін. XVII – поч. XVIII ст). Посилення ідеологічної боротьби з релігією певною мірою вплинуло на рішення щодо знесення дзвіниці, прилеглої до будівлі церкви Феодосія Печерського. Реставраційні роботи на пам'ятці здійснювались без урахування прилеглої історичної середовища.

2. Середина 1960-х – початок 1990-х рр.: в цей час, який загалом співпадає з т. зв. «періодом застою» в Україні, принципово важливих дій щодо реставрації пам'ятки не здійснювалось. В умовах тогочасної неповороткої та зарегламентованої економічної політики з хронічним дефіцитом коштів та матеріалів, доволі мляво велися роботи з реставрації інтер'єрів у зв'язку із пристосуванням пам'ятки для музейно-експозиційних потреб.

3. Початок 1990-х рр. – початок XXI ст.: у зв'язку із суспільними трансформаціями, пов'язаними із проголошенням державної незалежності України та відновленням порушених прав церков і релігійних організацій, здійснювались заходи щодо повернення пам'ятці первісної функції – діючого храму. З цією метою виконувались роботи в інтер'єрі (виготовлено новий іконостас (первісний втрачено) та наново розписано стіни храму (історичний стінопис не зберігся). Принципово важливим кроком було ухвалення

рішення щодо відтворення втраченої дзвіниці з урахуванням необхідності збереження архітектурно-декоративного оздоблення західного фасаду церкви-пам'ятки. При цьому було враховано композиційно-видову роль відтворюваної дзвіниці у збереженні традиційного характеру історичного середовища, зокрема силуетів і панорам історичної частини м. Києва, а також її вплив на визначну універсальну цінність об'єкта всесвітньої спадщини.

Слід зазначити, що церкву Феодосія Печерського можна віднести до «хрестоматійних» об'єктів, на яких шляхом практичного досвіду відпрацьовувалися засади методики наукової реставрації в Україні, базуючись на міжнародних принципах охорони нерухокої культурної спадщини. Автор проєкту реставрації пам'ятки – визначний український архітектор-реставратор Є. Лопушинська – є одним із основоположників школи української реставрації.

Проектні рішення, прийняті щодо даної пам'ятки на поч. XXI ст., є зразком спроби досягнення компромісу між необхідністю збереження її історико-культурної цінності та сучасними потребами у зв'язку із набуттям храмом статусу діючого. Наразі дана проблематика є досить актуальною та заслуговує на подальше опрацювання.

ПОСИЛАННЯ

1. Лопушинская Е. Этап возрождения ансамбля. Реставрация церкви Феодосия Печерского в Киеве // Строительство и архитектура. – 1986. – № 4. – С. 21–23.
2. Безякин В., Граужис О. Пропорциональный анализ в реставрации памятников архитектуры // Строительство и архитектура. – 1977. – № 5. – С. 32–35.
3. Орленко М. Становлення української реставраційної школи // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2016. – Вип. 45. – С. 87–97.
4. Прибега Л. Архітектурна пам'яткоохоронна методика як наукова дисципліна // Праці центру пам'яткознавства. – 2010. – № 17. – С. 16–23.
5. Ернст Ф. Київ: провідник. – 1930. – С. 594.
6. Ковпаненко Н. До історії вивчення й збереження історико-художньої спадщини в Україні (сер. 1940-х – сер. 1960-х рр.).

– [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Влада/Рабочий%20стол/Uxxs_2016_21_18.pdf.

7. Енциклопедія сучасної України. Лопушинська Є.І. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=56458.

8. Обмірні креслення дзвіниці церкви Феодосія Печерського зберігаються в архіві інституту «УкрНДІпроектреставрація».

9. Протокол Ученого совета Госстроя УССР. 1960 р. Архів служби головного архітектора НКПІКЗ.

10. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). – К.:Альтернативи, 1999. – 304 с.

11. Об ошибках при ведении научно-атеистической пропаганды среди населения // «Правда». – 1954. – № 315.

12. Антирелігійна пропаганда у закладах культури УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Полтавської області). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cerkva.pl.ua/index.php?view=orthodox_article&id_orth=287&date=2012-07&ikl=0&id_cat=65&nm=Єпархіальні%20відомості.

13. Нижник Л. До питання реставрації та руйнування дзвіниці П'ятницької церкви м. Чернігова // Карнабідівські читання. – 2017. – Вип. 1–3. – С. 363–375.

14. Історико-містобудівне обґрунтування. «Відтворення дзвіниці церкви Феодосія Печерського». Науково-дослідний інститут архітектури та містобудування. – 2015. Архів служби головного архітектора НКПІКЗ

15. Сіткарьова О. Споруди Євгенія Федоровича Єрмакова у Києво-Печерській лаврі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Sitkarova_Olha/Sporudy_Yevheniia_Fedorovycha_Yermaкова_u_Kyievo-Pecherskii_lavri/.

16. Відтворення дзвіниці церкви Феодосія Печерського по вул. Лаврській, 14 у Печерському районі м. Києва. Проект погоджений МКУ 01.08.2016. Розробник – НДІ історії архітектури та містобудування УТОПІК. Авторський колектив: С. Юрченко – ГАП, О. Лихвар – кер. гр., Г. Александрова – пр. арх. Архів служби головного архітектора НКПІКЗ.

Романченко О.Д. Проблемы и тенденции реставрационной практики середины XX – начала XXI вв. (на примере церкви Феодосия Печерского в Киеве)

На примере памятника архитектуры – церкви Феодосия Печерского в г. Киеве прослеживается история ее реставрации (середина XX в. – начало XXI в.) и отдельные аспекты проблематики, связанной с формированием основ охраны и реставрации объектов архитектурного наследия в Украине.

Ключевые слова: реставрация, религия, архитектурное наследие.

Romanchenko O.D. Problems and tendencies of restoration practice in the middle of the XX – early XXI centuries (on the example of the church of Theodosius Pechersky in Kyiv)

On the example of the monument of architecture – the church of Theodosius Pechersky in Kyiv the history of its restoration (mid. XX cent. – the begin. XXI cent.) and the aspects of the problematic connected with the formation of the foundations of protection and restoration of architectural heritage objects in Ukraine are traced.

Key words: restoration, religion, architectural heritage.

16.03.2018 р.

УДК 94(477):7.025.4(27-526.62)

В.О. Зайцева

ЗОВНІШНІЙ НАСТІННИЙ РОЗПИС КРІПОСНИХ МУРІВ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ. ІСТОРІЯ РЕСТАВРАЦІЇ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Стаття присвячена історії створення та реставрації настінних розписів на кріпосних мурах перед Троїцькою надбрамною церквою Києво-Печерської лаври та аналізу основних періодів реставраційних втручань. На підставі сучасного всебічного дослідження надана характеристика сучасного стану пам'ятки та рекомендації щодо подальшого її збереження та реставрації.

Ключові слова: Києво-Печерська лавра, монастирські мури, монументальний живопис, історія реставрації, дослідження, моніторинг.

Живопис на укосах кріпосних мурів перед Троїцькою брамою ніколи не привертав особливої уваги дослідників. Зазвичай він зрідка згадувався в наукових працях та монографіях тільки в контексті вивчення внутрішнього стінопису Троїцької надбрамної церкви. Ускладнювало вивчення і схильність зовнішніх розписів до руйнації під дією атмосферних чинників, а відтак, і часті поновлення та реставраційні заходи, що раз за разом спотворювали їх вигляд. На сьогодні окремі аспекти з досліджуваного питання викладені в публікаціях Ф. Уманцева, П. Жолтовського, В. Шиденка, А. Кондратюк та ін. Однак, праць, присвячених загальній історії реставрації унікальних розписів, аналізу техніко-технологічних особливостей пам'ятки у вітчизняній історіографії практично немає. В зв'язку з чим залишається поза увагою визначний доробок українських реставраторів, їх багаторічні дослідження, напрацювання та проблематика сучасного стану збереження пам'ятки.

В період інтенсивного кам'яного будівництва у 1698–1701 рр. на кошти гетьмана Івана Мазепи Києво-Печерська лавра огорожується кріпосними мурами. Ставши складовою Печерської фортеці, до комплексу мурів увійшли Троїцька та Економічна брами, вежі Годинникова, Онуфріївська, Малярна та Кушника. Перед головною брамою монастиря, над якою височіє Троїцька церква, кріпосні стіни утворюють простір, що за своєю формою нагадує трапецію і має фортифікаційне значення. Підкреслюючи урочистість споруди та акцентуючи її винятковість з обох сторін, мури, що примикають до Троїцької брами, прикрашено настінним розписом із зображенням двох Собоїв преподобних Печерських Ближніх та Дальніх печер.

Появу живописних композицій на укосах стін перед брамою попередні дослідники пов'язують з приїздом до Києва імператриці Єлизавети Петрівни у 1743–1744 роках [1]. Так звані «ілюмінації» [2] за Троїцькою брамою створювались за участю лаврського іконописця Алімпія (Галика) [3], а також художників І. Кондельського, М. Якубовича [4, с. 14]. Підтримуючи ошатний стан будівлі, лаврське керівництво постійно піклувалося про екстер'єр Троїцької церкви та живопис на мурах, адже